

**УКРАЇНСЬКІ ІДЕОЛОГЕМИ І ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ У
ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ:
ГРОМАДЯНСЬКА ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ НАЦІОТВОРЕННЯ,
ПАТРІОТИЗМУ І ДЕРЖАВОТВОРЧОСТІ МІЖ СЦІЛЛОЮ
ЕТНОЦЕНТРИЗМУ І ХАРИБДОЮ КОРПОРАТИВНОСТІ**
Зінченко В.В., доктор філос.наук, Інститут вищої освіти Національної
академії пед.наук України, м.Київ

Стаття досліджує особливість та суперечливість соціально-політичної трансформації суспільства, історичні, політичні, етнічні та культурні тенденції розвитку націотворення і державності в Україні. Аналізуються складнощі перехідних процесів, які, з одного боку, зумовлюють зміцнення регулюючої ролі держави, а з іншого – розбудова громадянського суспільства передбачає роздержавлення соціальних інститутів, зменшення державного впливу на них. Досліджуються феномен ідеології у контексті явища тоталітаризму, механізми стабілізації і деструктивності у процесах національного державотворення.

Ключові слова: нація, громадянське суспільство, еліта, держава, демократія, тоталітаризм, ідеологія.

Приналежність до тієї чи іншої соціальної групи в житті будь-якої нації відіграє велику роль. Однак в українському суспільстві саме класова приналежність стала домінуючим явищем, що повсякчас перешкоджало процесу державотворення. Фактично йшло поступове перетворення українського народу на однорідну селянську масу, яке почалося з XV ст., виявивши свою руйнівну силу вже у столітті XX – у провалі визвольних змагань 1917-1921 рр. і поки що малоефективному (з точки зору корисності для інтересів суспільної більшості та геополітичної і гео економічної стабільності) державотворенні з періоду кінця 1980-початку 1990-х рр. й донині.

Різні соціальні верстви українського суспільства на протязі багатьох століть у своїх прагненнях та діяльності орієнтувалися на ті чи інші іноземні держави, фактично ідентифікуючи свої вузько корпоративні, соціально-класові чи регіональні інтереси з політикою зовнішніх покровителів. У свою чергу, іноземні держави, використовуючи класові антагонізми та прагнення різних верств українського суспільства до привілейованого положення, репрезентували себе захисниками їхніх інтересів і тим самим руйнували або ослаблювали соціальний союз українців у боротьбі за національне визволення. Подібна традиція класової наднаціональної корпоративності призвела до того, що носіями державницьких ідей в різні часи української історії виступають різні соціальні верстви, які водночас перебували в політичній, релігійній, соціальній боротьбі з іншими класами України. Велика аристократія України швидко полонізується та окатоличується, вливаючись до польського шляхетства, стаючи частиною панівної частини суспільства і хранителями польських традицій та культури.

Якщо провести історичний екскурс спроб державотворення в Україні, то

ми станемо свідками парадоксального явища – досить часто українська нація мала реальні можливості створити незалежну державу з усіма супутніми їй атрибутами [2,с.36]. І щоразу, неначе підкоряючись чийсь злій волі, ці можливості втрачалися. Але чи була тут присутньою саме ця зла і особливо чужа воля?

Геополітична ситуація України (початково, південно-західних земель Русі) була аж ніяк не гірша, ніж у її сусідів – тих же Польщі, Литви, Московської Русі. Всі ці держави періодично ставали жертвами територіальних зазіхань, водночас, часто-густо виступаючи і в якості агресорів. Після розпаду Київської Русі і монгольської навали 1230-40 рр., починається нерівномірний, але невідворотний процес інкорпорації її південно-західних земель до складу новоутвореної Литовської держави. Порівняно з Руссю, литовці на той час перебували на значно нижчому шаблі політико адміністративної та культурної організації. Українська еліта мала тоді всі шанси утвердити саме українську специфікацію Русько-Литовської держави. Зовні воно так і виглядало: загальноновживаним і фактично державним стає південно-західний (білорусько-український) діалект руської мови, за основу судочинства були взяті розробки киево-руських юристів, литовські князі один за одним приймали православ'я, одружувались з руськими князівнами, начебто включаючись в культурну систему Русі. Але насправді відбувається зовсім інший процес – добровільна відмова політичних і просто освічених кіл української еліти від прагнення до встановлення власної державності. В зв'язку з цим стає зримим домінування в українському суспільстві фактору суспільної стратифікації, який негативно супроводжував усі державотворчі справи українців.

Козацько-старшинський стан України, який викристалізовується в процесі боротьби за власні привілеї, поступово у XVII ст. стає представником та уособленням інтересів української нації. Однак, і ця нова еліта яка б здавалося самим своїм походженням призначена бути провідником державотворення, в свою чергу розподіляється на різні за соціальним положенням та політичною орієнтацією угруповання. Врешті-решт, нащадки козацько-старшинського стану добровільно і безболісно вливаються до російської аристократії, обмінюючи національну державність на власне панівне становище. Таким чином, у XX ст. наш народ входить, в основному, у якості селянської верстви та невеликої групи інтелігенції і напівінтелігенції (сільських вчителів, дрібного чиновництва, тощо) також в основному селянського походження. Селяни в роки боротьби за УНР проявляли епізодичну активність в основному лише тоді, коли зачіпалися їхні майнові та станові інтереси, і, в основному, були байдужими до ідеї незалежної держави. У революційно-державницьких змаганнях 1917-1921 рр. та частина еліти, яка висувала на перший план лише романтизовані ідеали, не підкріплені реальними соціальними справами, постійно виявлялася у програвші. Результати цього відомі, однак, помилкою було б вважати, що саме відсутність *національної еліти* як такої є головною причиною невдач державотворення.

З елітою України не щастило. *Політична еліта*, яка у порівнянні з іншими елітними групами завжди має найбільше можливостей для суспільного впливу, на протязі історії або ставала жертвою знищення (або самовищення), або швидко зденаціоналізувалася, ставлячи майнові, верстові, вузькокланові інтереси вище за національні. Тому є можливим констатувати, що верстове формування еліти, відбір до неї за суто класовою приналежністю призводить до того, що подібна еліта стає виразником загальнонаціональних суспільно-політичних та духовних інтересів лише в тій мірі, в якій вони не суперечать чи сприяють вузьковерстовим. Ту ж ситуацію спостерігаємо у вітчизняній історії і з *елітою духовною* – вихідці зі шляхетного стану в українському духовенстві, які і склали його вищий, керівний рівень, до середини XVII століття ідентифікували себе в першу чергу не з етнічними одновірцями, а з єдинокласовими соратниками. Поодинокі приклади на кшталт князя Костянтина Острозького лише підкреслюють цю тенденцію.

Яскравим прикладом цього є й ситуація з Берестейською унією, коли розкол у середовищі духовенства стався перш за все за класовою, а не релігійно-конфесійною чи етнічною ознакою. Вища ієрархія православних чи то явно (уніати-«радикали»), чи то приховано (уніати-«поступовці») майже одноголосно виступили за прилучення до Римо-Католицької церкви, оскільки це перш за все гарантувало надання їй (і, на основі цього – їхній верстві й їм самим) привілейованого становища в Польсько-Литовській державі. Навіть якщо врахувати прагнення прихильників унії отримати для православної церкви в Речі Посполитій більш статусного рівня і, внаслідок цього уберегти її від експансії підтримуваного владою католицизму, первинним і у уніатів-радикалів і у поступовських натхненників унії (того ж К.Острозького), домінуючим фактором був *класовий меркантилізм* – прагнення українських князів церкви сутнісно змінити форми функціонування церковного устрою. Перш за все це було бажання вищого духовенства вирватися з-під контролю пастви. Цьому стояв на заваді *головний принцип українського православ'я – принцип всезагальної соборності*: система виборності і підзвітності духовенства пастві, його підзвітність *миру* (громаді), широке обговорення церковних питань спільноту віруючих як попередня умова прийняття рішень. Вхідження до централізовано-ієрархічної римо-католицької структури дозволило б церковному керівництву отримати можливість формального і фактичного всевладдя, безконтрольного управління паствою (у їхньому розумінні – «хлопами», «посполитством») на кшталт світських магнатів.

Нижчі верстви духовенства, повсякденне життя, ідеали та майновий стан яких майже не відрізнявся від аналогічних у нижчих та середніх верств селянства, міщан та шляхти, активно виступали проти будь-яких форм унії. Причому у всіх випадках несприйняття унії лише зовнішньо, а реально – лише в окремих випадках базувалося на теологічній основі. Підсвідомо її противники розуміли, що прийняття унії призведе до посилення усіх форм класового гніту завдяки остаточній, необмеженій конфесійно, консолідації

релігійних лідерів, їхнє входження у корпорацію аристократії, що означало б подальше прискорене звуження соціальних прав основної маси українського народу. Боротьба за релігійну та етнічну самобутність для широких мас постала тим фоном, на якому йшло повсякденне змагання нижчих верств за свої вольності. У подальшій (з кінця XVII ст.) ситуації експансії московського православ'я вища ієрархія українського духовенства, виходячи саме із своїх владолюбних та матеріальних інтересів також продемонструвала превалювання і підтримку не соціального і національно-державницького, а суто класового чиннику.

Тому в подібній ситуації поступово починала формуватися нова, істинна еліта, яка прагнула не до отримання можливостей здобуття суспільно привілейованого становища і збереження обрядово-ритуальних традицій, що сприяли б цьому. Дана еліта, що рекрутувала до своїх лав представників *усіх станів українства*, постає перш за все і як творець духовних цінностей, і як виразник загальносуспільних національних інтересів. Яскраві приклади цього феномену – Шевченко, Драгоманов, Франко – чиї погляди, ідеї та діяльність репрезентують височезний рівень національно-державного та соціально-визвольного мислення. Їхнє життя та суспільно-політична діяльність не орієнтувалися на емансипацію якогось певного стану українського суспільства, а на народ в цілому, єдність якого повинна бути скріплена, на їхню думку, державно-політичним утворенням, яке б уособлювало інтереси усіх верств і спонукало б їх до співробітництва в ім'я загального блага.

Український історик і політолог Іван Лисяк-Рудницький вважав критерієм «історичних націй» (тобто тих, хто здатний до утворення і збереження стабільної держави), наявність вищих соціальних верств, які виступають носієм політичної свідомості і високої духовної культури. У постанні наукової, філософської та світоглядної сучасної школи націодосліджень значну роль зіграли розробки українського економіста, філософа та політичного діяча Романа Роздольського. Він є сучасником класичного неомарксизму і засновником декількох з його сучасних напрямів. Він вперше проаналізував і обґрунтував концепцію розвитку національної державності в умовах інтеграційних та глобалізаційних процесів, питання та проблеми історичних і неісторичних націй, взаємодії класових, національних, екзистенційно-особистісних факторів в умовах суспільно-історичних трансформацій (у книзі «Zur nationalen Frage. F.Engels und das Problem der "Geschichtslosen Völker"» – «До національного питання. Фрідріх Енгельс і проблема неісторичних народів»)[19]). Р.Роздольський науково спрогнозував тенденції розвитку сучасного індустріального/постіндустріального суспільства – «*неоканіталізму*», – розробивши теорії, які безпосередньо вплинули на концепції сучасних світових вчених і дослідників Е.Манделя, С.Малле, А. Горца, К.Оффе, а за проблематикою, глибиною аналізу та методологією співставні з доробками Ю.Габермаса [11;12;13;14], Г.Маркузе [8], О.Негта, О.Лафонтена [16]. (зокрема, твір Роздольського «Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen Kapitals: Der Rohentwurf d. Kapital, 1857-

1858» – «До історії створення «Капіталу» Маркса: чернетка «Капіталу» 1857-1858 pp.» [20]).

Сучасні етнополітичні дослідження встановили, що в процесі суспільного розвитку, націо– та державотворення відбувається своєрідна «ротація» еліти, зміна елітарних груп, які відіграють провідну суспільно-політичну роль [17,s.89]. На зміну антинаціональним або денаціоналізованим угрупованням приходять нові, які творять і підтримують культурне та інтелектуальне життя нації. Еліти в процесі історичного розвитку можуть ставати більш або менш активними і виділятися з будь-яких класів і старт суспільства, а не лише з верхніх його станів.

Справжня еліта є перш за все духовним чинником, що добровільно бере на себе тягар відповідальності за суспільний добробут, просвітництво та моральність народу. Її основним завданням є формування громадянської свідомості населення. З тим, щоб кожен первинно усвідомлював себе приналежним перш за все до національно-політичної спільноти, а не до певного класу.

Неможливо сформувати національну і патріотичну ідею як-небудь штучно, «згори», у колі вибраних «вершків суспільства», а потім пропагувати її, подаючи у привабливій обгортці масам. Звичайно, можна, впливаючи на інстинкти, чи утворюючи стан емоційної неврівноваженості або невротичної збудженості викликати тимчасову й нестійку ситуацію *національної пасіонарності*, що деякий час об'єднувала б людей навколо певної ідеї. Але навіть з медичної точки зору відомо, що стан екстатичної піднесеності, викликаний певним стимулятором, вичерпує захисні властивості психіки та організму і обов'язковим наслідком його є апатія. Згадаймо драматичні моменти нашої історії: і більш ніж двохсотрічне суспільне збайдужіння після кількох напружених років змагань за незалежність у XVII ст., і час радянського «застою», наслідки якого яскраво проявилися під час останнього утвердження незалежності України, коли широкі верстви населення протягом одного року (1991 р.) коливалися від імперського до самостійницького мислення, в залежності від того, яка тональність масової ідеологічної пропаганди переважала (зокрема, й на двох референдумах – «союзного» на початку та «незалежницького» у кінці 1991 року).

На жаль, є можливим констатувати, що якби не відбувся трагіфарсовий путч «ГКЧП», внаслідок якого була ослаблена система радянської ідеологічної маніпуляції і місцева номенклатура, яка перехопила важелі влади, не відчула б «корисливого смаку до свободи», то ніякі активні змагання та боротьба за незалежну державу окремих груп інтелектуальних пасіонаріїв ніколи на нашій пам'яті не увінчалися б успіхом. І ми ще б довго спостерігали трагічний незтикаючийся паралелізм існування чистих душ, яких гноїли по таборах та інертної маси, у своєму повсякденному існуванні не зачепленої ніякими ідеями вільної України. А навпаки, з готовністю приймаючої ситуацію радянського міфу і керуючись ним у сприйнятті дійсності, щоправда, лише в тих аспектах, в яких він не перешкоджає цьому буденному існуванню.

Тому не слід намагатися пояснювати принцип такої націо- і державотворчої інертності у відсутності національної ідеї, яка начебто може масово мобілізувати до масштабних звершень та врешті-решт об'єднати народ і націю. Будь-яка нав'язана ідея, яка не зачіпає особистих та й іноді суто обивательських інтересів людини, обов'язково перетворюється на ідеологічний штамп, утвердити який в масах можливо або насиллям, або тотальною пропагандою, що ми не раз спостерігали і у вітчизняній, і в зарубіжній історії. Але навіть у випадку перемоги подібних діянь, ідея, перетворена на *ідеологію*, ніколи глибоко не проникне у мислення та свідомість людини. Вона консервується, перетворюється на певний обряд, ритуал, якому віддають данину, але який існує десь поряд зі сферою повсякденного життя, фактично не зачіпаючи його.

Можливо, саме в *міфологізації дійсності* слід шукати причини багатостолітньої недержавності української нації? Але спочатку слід уточнити, що розуміється під *нацією* і чи може специфіка цього розуміння впливати на національну державотворчість. Націоналістичною (перш за все – етнонаціоналізмом та пов'язаним з ним расонаціоналізмом) і тоталітарною ідеологією саме *етнічно-органічна спільнота*, пов'язана між собою кровно-родовими зв'язками, системою повсякденної обрядовості та ритуалів сприймається як носій державно-політичних цінностей. Однак подібний підхід не може стати об'єднувачим, перетворити етнічну групу, яка пов'язана спільною міфологією, на *націю-державотворець*.

Міф, який початково об'єднує етнос, ідеалізовано передає дійсність та досвід попередніх поколінь, не допускаючи ніякої іншої можливості досвіду, окрім тієї, яка була отримана завдяки ньому. Міфологічне світосприйняття зацентроване на позачасове зберігання минулого. Людина, яка існує у просторі міфу, по суті відокремлюється від власної особистості задля віднайдення себе в інших, втрачає індивідуальність мислення, перетворюючись на частку маси, натовпу. В кінцевому рахунку свідомість такої людини спирається лише на колективний досвід предків, їхню міфологію. Ритуали, традиції, побут визнаються найкращими, та окрім цього, священними та незмінними. Головною добродійною рисою стає індивідуальна покірливість та визнання єдино вірними історично сформовані стереотипи соціалізації та світосприйняття. *Етнічно-міфологічний підхід до нації* фактично розуміє її *географічно* (через поселення) та *культурно* – завдяки спільності мови, звичаїв і традицій. Але інтегрована таким чином нація не володіє державною організацією, яка б об'єднувала її політично.

Спроби утвердити національну єдність на основі виключно антропологічної, мовної та емоційної ідентичності у випадку з українським народом натикаються на ряд заперечень. Україна як єдине територіально-державне ціле утворилася фактично у 30-40-х роках ХХ століття. До того часу, на протязі багатьох сотень та десятків років її регіони перебували у складі різних державних об'єднань, сфері впливу досить-таки протилежних культурно-духовних орієнтацій. Українське населення цих регіонів мимоволі

поступово переймало стиль мислення, соціалізації та світосприйняття домінуючих народів і титульних націй.

Таким чином, незважаючи на формування «національного ядра» і розвиток етнічної самосвідомості, об'єктивні труднощі ставали значною перешкодою у всіх різновидах комунікації між частинами розділеного етносу.

Мовна і мовно-діалектична ситуація також засвідчує це. Всеохоплююче утвердження літературної української мови (київо-чернігівського діалекту) співпадає у часі із досягненням територіальної єдності (фактично, 40-і роки ХХ ст.) і постає в основному як офіційно нав'язуване явище. Складність у мовному єднанні українського етносу полягає також і в тому, що у ХХ столітті він змушений був бути об'єктом мовно-граматичних експериментів з боку тих чи інших наукових чи політичних угруповань, які водночас виступали виконавцями різноманітних політичних замовлень (від Скрипника і Шумського до Сталіна і Сулова включно). Ця «експериментна» тенденція у мовній сфері «благополучно» відродилася у 90-і роки ХХ ст., перейшовши у століття ХХІ.

Дане становище не сприяє перетворенню мови на визначальний націотворчий фактор. Мова може бути значним допоміжним засобом націотворення на фоні політико-економічної єдності. Мова є дійсно однією із головних ознак етнічної спільності. Історія мови тісно пов'язана з історією її носія. Нові риси мови можуть розповсюджуватися з однієї території на іншу у результаті високого *соціально-політичного престижу носіїв мови* (говору, діалекту), зумовленого суспільними й культурними чинниками. У мову етносу чи його частини, особливо через пограничне двомовне населення можуть проникати елементи іншої спорідненої чи й неспорідненої мови. Тільки спільні внутрішні економіко-політичні та суспільно-громадянські тенденції розвитку у поєднанні з активними зв'язками між населенням забезпечують мовному явищу перспективу поширення. Мова, носії якої розселені на значній території, до того ж, розподіленої політичними кордонами, підпадає під чужорідний культурний вплив, розгалужується на менші одиниці – *наріччя, діалекти, говори, говірки* зі специфічними особливостями у звукових, граматичних, словникових системах. Літературно-писемна мова є наддіалектичним феноменом, є хронологічно пізнішою за мову повсякденного спілкування і, водночас, є знаряддям зв'язків, що охоплює усю етнічну територію чи більшість її і є у підсумку засобом консолідації народу, творення єдиної духовної культури. У процесі комунікації спочатку в усному мовленні, а потім і в мові етносу на окремій території виробляються спільні тенденції, які, там де зв'язки (преш за все, – економіко-господарські) між населенням є тісними та інтенсивними, починають поширюватися. Однак у ситуації економічного і політичного розмежування етнічної території усі різновиди зв'язків між етносом ускладнені і перетворення мови на націотворчий фактор є проблематичним.

Таксономічний (або расово-антропологічний) фактор, незважаючи на прагнення етнонаціоналістів різного гатунку надати йому визначальної ролі,

у випадку українців не може грати значної ролі у визначенні приналежності до українського етносу та нації. Наукові дані свідчать, що вже в епоху мезоліту (15-8 тис. років тому) розвиток головних расових особливостей людства внаслідок пристосування до умов зовнішнього середовища, природного добору втрачають роль головного фактору *расоутворення*. Визначальним фактором для розвитку народів та етносів в суспільній і цивілізаційній, а отже, – і в державницькій історії людства стає *соціальний чинник*. Біологічний за характером процес расоутворення у людей стає залежним у більшій мірі від особливостей суспільно-історичного розвитку, ніж від біологічних закономірностей. Лише на ранніх етапах існування людства найдавніші етнічні спільноти людей – роди, племена – могли бути однорідними в антропологічному відношенні. Однак в процесі соціального, економіко-політичного розвитку, безперервних міграційних процесів відбувалося постійне змішування людських колективів. Наслідком цього стало те, що межі расових і етнічних угруповань, як правило, не співпадають між собою. Сучасні народи можуть бути однорідними на рівні *великих рас*, і дуже рідко – на рівні *малих расових таксономій*, скидаючись в основному з кількох антропологічних типів. Наприклад, європейські народи належать до великої євразійської раси, а налічують декілька варіантів антропотипу малих рас.

В Україні серед населення поширено безліч варіантів великої євразійської раси – від північних європеїдів (*ксантохроїв*) до південних (*меланхроїв*) з великою кількістю перехідних форм – *середньоєвропейської малої раси, індо-середземноморської раси, біломоро-балтійської, монголоїдно-уральської* та інших рас. Не співпадають також расові і мовні ареали України та багатьох інших країн і народів світу. Дуже часто схожими мовами розмовляють представники різних расових груп. Це свідчить про ***відсутність внутрішнього, причинного зв'язку між расою та мовою.***

За будь-яких етнополітичних та етнопсихологічних досліджень необхідно враховувати й ***ментальну настанову*** населення регіону, яка обумовлює специфіку світосприйняття, формування етнокультурних рис індивідуального характеру, домінантний тип сімейних і суспільних відносин, традицій побуту, соціальних стереотипів і орієнтацій. ***Ментальність*** розуміється в якості передумови панівного типу світосприйняття і складається з переконань, понять, висловлювань, що з ними згодні члени даного етнічного співтовариства та суспільства і, виходячи з яких, вони формують свої суспільнозначимі дії. Це сукупність правил узагальнення та інтеграції потоку різноманітних вражень у свідомості для вироблення системи світобачення, яка є спільною для представників певної культури, етносу. Таким чином, ментальність є способом ставлення до внутрішнього та оточуючого світу, в основі якого знаходяться психічні процеси, які формуються під впливом історично сформованих норм, цінностей і традицій, що є спільними для даного етносу, нації і сформованих ними суспільно-державних утворень.

На протязі століть український етнос формувався в основному як виразно селянський, втрачаючи внаслідок асиміляції або винищення політико-культурну суспільну верству. Тому домінантним психотипом ментального світосприйняття є «селянський», консервативний, якому притаманні розуміння існуючої системи суспільних і міжлюдських відносин в якості природньообумовленої, незалежної від волі окремої людини і незмінної.

В основі українського світогляду лежить виразна ідеалістична риса. Головним чином це виявляється у тому, що думками і вчинками українців керують не загальні категорії розуму (*Ratio*), а в першу чергу суб'єктивні чинники, які мають свою основу в почуттях і волі. Критерієм істини у випадку українців є не стільки об'єктивні факти, а факти у поєднанні з уявними колективними фантазуваннями (міфологією). Аналізуючи вияви українського світогляду, необхідно звертати увагу на те, що в психічній структурі українців існує перевага чуттєвого, емоційного елементу над чинником розумовим, аналітично-раціональним. Слов'яни взагалі, а українці зокрема, схильні зокрема до спорадичного, короткотривалого ентузіастичного захоплення ідеєю, лідером тощо, яке після невдачі спричиняється до апатії та пасивності.

Психологічна, особливо колективно-масова неврівноваженість і схильність керуватися установками колективної свідомості, її цінностями, досить часто призводить до тотального підпорядкування окремих індивідів «психологічним» настроям натовпу, що спричиняється до втрати особистісної своєрідності, а на суспільному рівні до різких екстрем. Спостерігаємо домінантне поєднання двох психічних функцій – почуттів і волі – та підпорядкування їм розуму з його раціональністю і розсудком та причинно-наслідковим аналізом. Спрямована почуттям, а не розсудком, воля не здатна до чіткого планування дій, аналізу їхніх можливих наслідків, є часово нетривалою і мінливою у своїх уподобаннях, а отже, схильною до підпорядкування постійно змінюванню нестійким мотивуванням. Психологічно-емоційний тип «колективізму» є протилежністю раціонально-соціальному, який є скріплюючим суспільство фактором. Психологічно-емоційний колективізм, на протизагу *психологічно-раціональному соціальному колективізму*, у суспільному плані є деструктивним, оскільки при його домінуванні не створюються стійкі і тривалі національні спільні цінності та норми, які були б об'єднавчими у соціальному і політичному планах. Тому він й врешті-решт обертається *суспільним індивідуалізмом* – концентрацією виключно на своїх інтересах (верстових, індивідуальних, регіональних) у збиток загальнонаціональним, нерозумінням необхідності їх поєднання заради спільного блага. Е.Дюркгейм називає цей стан «механічною солідарністю», яка є характерною для первинного рівня суспільного об'єднання – так званої «орди» [10,р.61].

Той факт, що регіони України тривалий час входили до сфер економіко-господарського та культурно-політичного впливу різних держав, відобразився і у розбіжностях етносоціальної специфіки ментальності і

політичної поведінки регіональних груп українського народу. Наприклад, наддніпрянські українці є в більшості східноєвропейськи або євразійськи геополітично та світоглядно орієнтованими людьми. У відношенні до суспільства і держави у них присутній «народницько-громадівський» погляд на неї: як на захисника та опікуна інтересів більшості населення; очікування саме від колективного утворення (суспільства і його інституту – держави) справедливості; схильність на індивідуальному та суспільному рівнях до взаємодії між людьми, до співпраці, взаємодопомоги і очікування аналогічного у відповідь. Свобода у сприйнятті наддніпрянців є нерозривно пов'язаною з рівністю, що у результаті має призвести до справедливості. Для галичан, наприклад, справедливістю є наявність та забезпечення свободи для індивідуальної реалізації своєї мети та особистого успіху понад усе. У них значно розвинена *соціальна мімікрія*, яка виявляється:

- спрямованістю на пристосування суб'єктивних потреб до об'єктивних можливостей;
- націленістю на вирішення конкретної, а не загальної ситуації;
- скерованістю на вибір між існуючими в даний час реальними можливостями.

Притаманними для них також є соціальна формальність, тобто схильність до сприйняття формальних норм і ознак оточення при мінімальному врахуванні їх змісту і суті (що, зокрема, виявляється у підвищеній буденній релігійній обрядовості) та консервативність, скерована на увічнення у незмінному вигляді існуючих традицій і цінностей.

Психотип українців різних регіонів з відмінним суспільно-історичним розвитком не становить цілісного явища. У мешканців різних регіонів України тип світосприйняття та побутової поведінки у більшості складався на основі відмінних колективних архетипів (несвідомих психічних стереотипів світовідношення). Ця ж різниця психотипу виявляється і на рівні стратифікації (соціально-класового поділу). Різні соціальні верстви реально існують на різних стадіях світосприйняття, яке, по суті, відображає етапи сприйняття світу людством, етносом на послідовно змінюючих один одного на щаблях суспільно-історичного розвитку. Кожна суспільна стабільна соціально-історична верства має своєрідний і відмінний від іншої тип психіки та свідомості, відповідний певному етапу розвитку культури. Чим більше етнічне переважає національне, загальнолюдське в людині, тим більше вірогідність її «внутрішнього» перебування десь за часів неоліту чи, у кращому випадку, в епоху Середньовіччя. У результаті цього повсякденна побутова, а тим більше, суспільно-політична поведінка людини в основному спрямовується тим внутрішнім історично-культурним етапом, на якому перебуває дана особа і ціннісними критеріями якого вона керується.

Людина знаходиться під могутнім впливом різних сфер психіки. Поки людина існує як стадна істота, самосвідомість їй абсолютно не потрібна, оскільки її життя цілком регламентується колективом, тобто на рівні позасвідомої системи ритуалів та традицій предків. Людина, яка знаходиться на рівні міфологічних архетипічних образів, не відділяє себе від родового

співтовариства і не сприймає себе як самотню, своєрідну індивідуальну й неповторну істоту, здатну до творчості та свободи і, тим більше, не здатна до розуміння себе в якості політично відповідальної, наділеної правами особи (тобто *громадянина*). Тому чим більш багатим, розвиненішим є внутрішній світ людини, тим далі вона віддаляється за обмежені локальні рамки колективного міфологічного несвідомого, переходячи на рівень особистої свідомості, ідентифікації із самою собою.

Вищевказане дозволяє констатувати неможливість створення історичної, державотворчої нації виключно на етнічних засадах. Формування національної спільноти за територіально-географічною ознакою натикається на суттєві регіональні розбіжності українців. Різні суб'єкти українського етносу належать до різних *суперетнічних систем* – *європейської* та *євразійської* з відповідною різницею стереотипів світосприйняття і психотипів. Традиції побуту, суспільної поведінки також є регіонально відмінними з тієї ж причини. Мовний фактор також не може слугувати основним у визначенні національної приналежності і внаслідок значної кількості діалектних форм поки що нездатний бути національно фундуєчим. Расово-антропологічна цілісність не є притаманною для українства і також не може слугувати критерієм національно-етнічної приналежності. Аналіз історичного розвитку дозволяє встановити, що завжди основним національно консолідуєчим фактором була єдність соціальних, політичних, економічних цілей представників різних регіонів та класів України. Фактори територіальні, психоемоційні, мовні, релігійні постають в якості важливих, але вторинних у порівнянні з єдністю соціально-політичних цінностей.

Людство і людина розвивають свою психіку на протязі багатьох століть. І цей процес продовжується, залишаючись, однак, неоднорідним як на рівні окремих етносів, націй, так і на рівні окремих людей. Етнос окрім спільності походження, географічного положення, єдності мови та релігійно-світоглядних уявлень, є перш за все об'єднаним стереотипом традицій світосприйняття та поведінки. Внаслідок внутрішньої неоднорідності та історично-культурної «неодночасності» окремих членів етносу, у період державотворчих суспільно-політичних процесів, прагнення створити національну єдність завдяки міфологізованим стереотипам, заклик до кровно-емоційного об'єднання (випадок етнонаціоналізму) є, по меншій мірі наївним, а з точки зору розвитку нації – гальмівним. Апеляція до емоційної сфери обов'язково буде знаходити відгук лише у певній соціальній та культурній групі, чияму рівню психіки, а відповідно, і запитів вона є відповідною.

На рівні психотипу окрема людина ідентифікує себе лише на шаблі єдності поглядів, світосприйняття, ціннісної складової, які викликають відгук в оточуючих завдяки вкладання у них спільного смислу. Але контекст смислу є відмінним для людей з різним соціальним, політичним духовно-культурним досвідом. Кожне поняття має в індивідуальній психіці різні асоціації. Колективний досвід попередніх поколінь, їх образи світу складають основу психіки кожного з нас. Емоційні прояви, імпульси досить часто

відображають їхнє колективно-родове несвідоме начало. Особисті ж образи, судження є здобутком індивідуального досвіду певної людини. Але в основі їх лежать системи міфів, уявлень, світовідношення цілих народів, відображаючи прожиті ними історичні епохи. Міфи – це перш за все психічні явища *колективної історії*, до яких спільнотою пристосовуються усі зовнішні явища реальності. Індивідуальна історія є часткою історичного життя того чи іншого співтовариства, а вже потім етносу чи людства.

Без сильних емоційних зв'язків з оточуючими, зі світом людина не може існувати, вона страждає від своєї самотності та покинутості. Внаслідок цього вона потребує встановлення різного типу зв'язків з іншими людьми, стає часткою тієї чи іншої спільноти, групи. Вона може або повністю розчинитися в ній, незворотно ідентифікувати себе з нею, або залишатися у системі міжлюдської комунікації, зберігаючи і розвиваючи власну неповторну особистість. Саме цю останню можливість і надає розвиток державотворчої спільноти людей – *нація*.

На відміну від етносу, нація об'єднує людей як певна соціокультурна та політична спільність, яка хоча і пов'язана, але не завжди і не обов'язково, з певним етносом. Якщо до етнічної культури люди залучаються колективно, по факту народження, то включення до національних, культурних та політичних надбань вимагає особистісної дії. Нація протистоїть кровно-родовій та регіональній структуризації людей, їхньому існуванню на общинно-племенному рівні та неіндивідуальному міфологізованому мисленню.

Нація, яка зацентрована на «внутрішній» тип розвитку, тобто консервацію існуючих ритуалів, типу відносин, економічних взаємин, перетворюється на так звану «*етнічну химеру*». *Химера*, як явище етнічної історії фактично не може стати нацією-державотворцем, оскільки випадаючи з реального історичного розвитку інших народів, переходить у простір міфу, або міфічного світосприйняття, яке не допускає існування ніякого іншого досвіду, окрім переданого та освяченого предками. Перебування просторі міфу дозволяє сприймати історичні події крізь призму «раз і назавжди» встановленого типу досвіду та дій. Такий підхід по своїй суті є позачасовим. І суспільство, як людська спільнота, і держава, як суспільний механізм, в такому разі випадають із загальносвітового та надетносного культурного і цивілізаційного процесу. Стан позачасовості, замкненості на собі, в індивідуальних випадках є психічною патологією – *нарцисизмом*. І подібне сприйняття дійсності, розповсюджене на рівень суспільства, формує *суспільний* (або ж етнічний) *нарцисизм*, який не сприймає нічого, окрім власного міфотворення на протигагу державотворенню. В історії людства народи, функціонування яких відбувалося «всередині» міфу, залишалися на тому ж рівні, коли міфологія перетворилася на панівний чинник розвитку. Найяскравіший приклад цього – австралійські аборигени, що за тисячоліття не спромоглися вирватися з камінного віку. І інший випадок – Іспанія, що в середні віки була штучно відгороджена правителями від «еретичного впливу» довколишніх держав. Іспанія того часу, вибравши нав'язаний

інквізицією шлях «закритого» від «єретичного» оточення суспільства і опинившись внаслідок цього поза загальноєвропейським розвитком, розплатилася за це багатостолітньою культурною відсталістю, поголівною неграмотністю усіх верств населення, неконкурентною економікою та політичною рутиною. Знадобилося кілька громадянських війн, масштабні політико економічні та суспільні реформи, щоб ця держава стала в рівень зі своїми сусідами.

Багатогранність людської особистості відкриває багатоваріантність суспільно-історичного процесу в розвитку людини, суспільства та нації. Але будь-яка їхня спільна інтеграція може оформитися лише на тлі переборення ідеологічних процесів маніпуляції масовою свідомістю, яка глибинно деформувала процеси комунікації. Ці процеси призводить до появи, за висловом Маркузе, «одномірної свідомості», яка є глибинною передумовою зруйнування суб'єктивності в процесі відчуження. *Одномірна людина* ототожнює світ «*того, що має бути*» (Sollen) зі «*світом буття*» (Sein) [8,302]. Відбувається явище безпосередньої ідентифікації індивіда з умовами його існування, що перекреслює сам факт існування його вільного внутрішнього світу. Він співвідносить своє існування лише з сучасним моментом, тим самим випадаючи з історії. Мислення одномірності також обмежує контакт зі світом поверховістю, не зачіпаючи глибинних структур та закономірностей. Проявом та однією з причин цього є явище **ідеології**, яка стала всепроникною. Вона перестала бути лише явищем зі сфери відношення «люди-люди» або міжгрупових відносин; вона вийшла і на арену відношень «люди-природа» в масштабі усієї цивілізації. На це звертають увагу Макс Хоркхаймер та Теодор Адорно в «Діалектиці просвітництва» [1], відзначаючи, що антагоністично-експлуататорські відносини початково починаються з самосуперечного акту розщеплення буття на «суб'єкт-об'єкт». Ідеологія поглинула соціальну та природну дійсність, породивши одномірну свідомість. Ідеологізація усіх сфер дійсності пов'язана з маніпулюванням свідомістю мас засобами ж масової комунікації. Людина, замкнута в структурі одномірності, приречена на несправжню свідомість і не здатна протистояти нав'язуваному порядку мислення та дій, оскільки всякий спротив передбачає наявність вільного внутрішнього світу. Між тим, ідеологія, перетворена на дійсність, поглинає людину як особистість. «Нас просто все ще немає, лише всередині нас є можливість зустріти щось більш тривале, звідки ми вирушаємо по шляху будівництва власної домівки»[9,s.31], – пише з цього приводу Е.Блох.

Поряд з іншими визначеннями ХХ-ХХІ століття також називають часом панування **ідеологій**. Ідеологій, які майже завжди розглядали людину в якості засобу до встановлення того чи іншого типу панування – чи то національного, чи то класового, чи то бюрократичного. Будь-якого, але обов'язкового такого, що протистояло б людській свободі, а відтак і справедливості. Ідеологія відучує людину вільно мислити та свідомо приймати рішення. Вона хоче привчити її покійно пристосовуватися до існуючих політичних і економічних умов, сформувані поверхове сприйняття

пропагованої дійсності як найкращої та незмінної. Ідеологія прагне перетворити людину на «суспільну сновиду», самозакоханого та всім задоволеного обивателя, байдужого до духовних запитів. Для цього часто використовуються та пропагуються різноманітні егоїстичні та ниці інтереси, що дозволяють будь-кому без особливих зусиль відчутти власну велич. Не випадково Гітлер наголошував, що найкраще вести пропаганду серед «суспільних сновид» – морально втомлених, розумово спустошених, духовно «сонних» людей. Панівна ідеологія – будь-якого гатунку – завжди прагне до знищення самосвідомості особистості, нав'язуючи фальшиві цінності на індивідуальному та суспільному рівні і в самій своїй суті протистоїть істині, добру та культурі. «Панування спирається в значній мірі на реальний апарат влади, а ідеологія створює цементуючий фактор руйнівної суспільної будівлі, який не можна недооцінювати» [15,s.51].

Домінування ритуалу над духом, сутністю християнства, веде до панування тієї ж самої тоталітарної ідеології, іншої лише за формою: «Це фальшива свідомість. По суті вона є завісою, що знаходиться між суспільством та поглядом на нього» [18,s.175]. Ще Маркс звернув увагу, що головною рисою ідеологій є відстоювання та пропаганда інтересів виключно однієї з суспільних груп і класів начебто в якості загальнолюдських [7]. Тоталітарні тенденції небезпечні тим, що, «влізаючи в душу», вони прагнуть до тотального контролю над думками та діяльністю людини і дуже гнучко видозмінюються. Контролюючи думку, тоталітаризм не фіксує її весь час на чомусь одному. Висуваються догми, що пропагандою подаються в якості не підлягаючих сумніву; але у свій час їхня форма змінюється, незмінно залишаючи догматизовану непомильність. Догми обов'язково потрібні для тоталітаризму, оскільки вимагається абсолютна покірливість підданих, однак неможливо обійтися без певних коректив, які диктуються новими потребами владарів.

Ідеологія постає, таким чином, постійним обґрунтуванням панування і вона завжди і в усіх випадках є «помилковою свідомістю, яка має захисні функції» [13,s.341]. Ідеологія є протилежною моралі і цінностям, науці, істині і тому повинна бути відкинута взагалі. Мислення не перестає бути ідеологічним, тобто неістинним у своїй основі, якщо воно орієнтує на яку-небудь визначену соціальну дію і виправдовує її. Ідеології стабілізують не систему, а відносини панування, однак їхня стабілізуюча сила все більше і більше послаблюється, скорочується. Але вони підтримують своє існування завдяки планомірному і систематичному з їхнього боку контролю над масовими засобами інформації [14,s.247]. Ідеології завжди грали в історії негативну роль. Ця роль залишається за ними й у наш час. Потрібно не створювати нову ідеологію у вигляді системно-структурної теорії, а всіляко руйнувати існуючі ідеологічні системи.

Таким чином, *ідеологія* – це система ідей та уявлень, яка служить людині, або певній суспільній системі в якості абсолютної істини, на основі якої будується концепція світу і свого положення в ньому таким чином, що цими діями здійснюється обман, необхідний для маскуванню своїх дійсних

прагнень та дій для досягнення власної вигоди. Ідеологія виступає як постійне обґрунтування панування, знищуючи самосвідомість і свободу особистості. Панування ідеології нав'язує фальшиву свідомість не лише на рівні особистості, а й по своїй суті протистоїть культурі, науці, істині. Ідеологія прагне стати функцією керування індивідуальною та суспільною поведінкою і, протистоячи будь-якому критичному аналізу є здатною до швидкої зміни напрямку та форм діяльності. «Ідеологією називають реальну та історично ефективно діючу абстракцію. Ідеологія є існуючою неістиною, що обґрунтовується з практичними цілями» [13,s.31].

Людське співробітництво та комунікація в умовах соціальної, світоглядної, культурної, політичної та іншої багатоманітності можливе лише на основі цілком певної етики, а саме етики терпимості, яка визначає за людьми право на власну життєву та інтелектуальну позицію, яка саме духовну і культурну своєрідність розглядає як достоїнство, утверджує цінність плюралізму та плюралізм як цінність. Великою небезпекою для особистості та суспільства є ідеологічний тоталітаризм, який формує й нав'язує на державному рівні стиль мислення та дій через маніпуляцію масовою свідомістю. Несправедливе репресивне суспільство намагається перетворити сутність людини на її економічний стан, національну приналежність, привести її у відповідність з пануючою ідеологічною системою. Тим самим людина перетворюється на певну ринкову ціну, на той прибуток, який вона отримує, на певні мовні вирази чи етнічні або ж ідеологічні традиції. Це призводить до ідентифікації особистості з тими стандартами, які пропагуються правлячою Верховною в якості найліпших. Ідеологія як явище прагне стати всепроникною та самодостатньою, перекресливши можливість існування не контролюваного нею внутрішнього світу особистості і усвідомлення людиною себе як громадянина. За допомогою підвладних засобів масової інформації відбувається ідеологізація усіх сфер дійсності. Ідеологія подає репрезентацію інтересів тих груп, які вона обстоює, в якості універсальних, що неначебто відображають інтереси усіх верств суспільства [4,c.9]. Автократичні та тоталітарні режими зацікавлені у пануванні ідеології на противагу світоглядному та суспільному плюралізмові, тому що людина, яка замкнута в структурах тотальної ідеології не здатна протистояти нав'язуваному порядку, оскільки можливість будь-якого спротиву передбачає наявність вільного внутрішнього світу. А ідеологія захоплюючи суспільне життя, поглинає й розчавлює людську особистість. Ідеологія розвиває нетерпимість, шовінізм, національну мегаломанію, ксенофобію та ненависть до усього інакшого.

Протистоїть цим деформаціям перш за все *принцип плюралізму*, взятий в найширшому значенні, як можливість для особистості, групи, етносу мати власні переконання, систему цінностей, можливість їх сповідувати в духовному плані і реалізувати в суспільному та політичному Основною вимогою до ідей та дій в рамках плюралізму є толерантність, відмова від насильства та нав'язування власної системи цінностей в якості єдино можливої. Породжуючи можливість найширшому духовному, політичному,

професійному самовираженню, плюралістичне суспільство дає можливість повного самовираження особистості в будь-якій сфері, ідентифікації та солідаризації себе з іншими людьми та суспільством. Плюралізм є гарантією побудови правової держави та громадянського суспільства, трансформації державної влади з **влади сили у владу права**.

Тоталітарною ідеологією саме підхід до нації як до *етнічно-органічна спільноти* робить акцент в питанні про народ на спільність походження. Це є застарілим *античним визначенням нації* – на противагу *цивілізованості* – як недержавної і не об'єднаної політично, а інтегрованої географічно і культурно.

В Європі, починаючи з Нового часу, нація розуміється як носій суверенітету, а з XVIII ст. **нація як родове співтовариство** і нація як **народ держави** переплітаються. Місце суто етнічного зв'язку займає **співтовариство демократичної волі** – замість розуміння нації як родового зв'язку і дополітичної єдності вона розуміється як **нація громадян**, що конститутивна для політичного громадянського співтовариства. Тобто відбувається поєднання національної ідентичності і демократично конституційованого громадянства. Нація громадян набуває своєї ідентичності не в етнічно-культурній подібності, але в практиці громадян, які активно використовують свої демократичні права на участь в політико-суспільному житті і комунікацію.

Етноси, які створили національну державність, досягли це в ситуації поєднання родового співтовариства та політико-правової єдності. Нація в такому випадку виступає в якості народу держави, як носій наднаціонального державного суверенітету. Нація, як політична та громадянська спільнота набуває своєї ідентичності не в етнічно-культурній подібності, але в практиці громадян, незалежно від їхньої класової приналежності. Тим самим носієм державного суверенітету стає кожна людина, а не лише якась соціальна верства. Людина як громадянин, усвідомлює власну самоцінність та цінність своєї держави завдяки можливості особистої самореалізації, яку надає таким чином об'єднане суспільство. Нація, як більш вищий щабель існування етносу, змінює форму мислення людей з міфологічного на політичне. Націоналізм у такому разі навпаки свідчить про своєрідну «хворобу зростання», про певну політичну та державну незрілість нації, або тих, хто вважає себе національною елітою – про їхній *соціальний інфантилізм*.

Національна культура, формуючи особливі принципи мислення, переживання та осягнення світу, звичаї та традиції, пов'язані з суспільно-історичним розвитком, тим не менше має спільне з іншими культурами джерело. Ми належимо до того культурного кола, етичні поняття якого сформувало християнство. Віруючі та невіруючі, політики та обивателі – усі ми сформовані християнською заповіддю поваги та любові до ближнього – основним моральним орієнтиром нашої культури: «Якщо я маю дар пророцтва, і знаю всі таємниці, і маю будь-яке пізнання та всю віру..., а не маю любові, – то я ніщо» [6,13:2]. Тому попри усі національні відмінності та специфікації етнічних культур, є можливим констатувати, що виховало нас

перш за все християнство. У такому випадку національну культуру України можна беззастережно віднести до європейського типу культури та цивілізації. Особливо важливим для національного державотворення є розвиток політико-правової культури, яка в усьому світі підтвердила своє універсальне значення і використання.

Історія показала, що збереження й розвиток культурного надбання у всьому його обсязі є можливим при ситуації відкритості національної культури, розвитку її у загальнонаціональному контексті. Україна завжди була полем взаємодії і центром зустрічі культур Заходу та Сходу. Не розчиняючись в жодній із них, вона використовувала їх найкращі досягнення, органічно вплітаючи у власну культуру, водночас вносячи українську частку в культури інших народів. І, навпаки, можна спостерігати, що як тільки чи то внаслідок об'єктивних обставин або суб'єктивних чинників, українська культура піддавалася консервації, випадаючи з системи міжкультурної комунікації, розвиток її, а отже, і політичної сфери, – уповільнювався, впадаючи у стагнацію. Відбувалася акцентація виключно на побутових, фольклорних традиціях, що призводило з одного боку до агресивного постулювання власної окремішності, а з іншого, внаслідок культурного відставання – до асиміляції з боку більш мобільнішої політико-культурної системи.

Бажання зберегти вітчизняну спадщину нерідко виливається у ворожнечу до всього «чужого». Ксенофобія та національне самовозвеличення (*національна мегаломанія*) завжди взаємно підживлюють одне одне. Одним з найнебезпечнішим для розвитку нації є некритичне возвеличення «свого» на противагу всім іншим, що врешті-решт призводить до ізоляції. Нація завжди розквітає у симбіотичній взаємодії з культурним надбанням інших народів, запозичуючи чужі досягнення та творячи власні оригінальні цінності. Українська духовна та політична культура може і повинна стати акумулюючим явищем для усього народу України, його національною ідеєю, що об'єднала б насправді, а не формально, різні верстви та національні групи суспільства, сформувала б істинний, а не «шароварний» (на зразок російського «квасного» псевдопатріотизму), *патріотизм*. Це може бути досягнуто за умови, що в основу суспільного розвитку буде покладена перш за все особистісна, а не етнічна ідентифікація людини. Віднесення до української нації повинне відбуватися не за кровно-етнічною ознакою, а за єдністю духовно-моральних цінностей та визнання сформованих громадянським суспільством правової системи та політичної культури. Початком такого підходу є розуміння того, що Вітчизна – це перш за все духовні блага та цінності, а не лише факт тієї чи іншої етнічної приналежності.

Визначальною початковою для ідей громадянської демократії та соціальної справедливості є ідея *індивідуальної особистої свободи*, захищеної юридичним правом. Ідея фундаментальної свободи людини як наділеного невід'ємними правами громадянина утворюється паралельно Великою

Французькою революцією та англійським лібералізмом, реалізованої ними у конституційній, правовій та парламентській системах [11,s.312].

Різноманітні громадянсько-демократичні вчення, не зважаючи на певні ідейні розбіжності між собою, однозначно вказують на необхідність доповнення цінності індивідуальної свободи настільки ж фундаментальними цінностями *соціальної справедливості* та *міжлюдської солідарності*. Економічна нерівність, соціальне гноблення за наявності формально-юридичних свобод та національної державності, згідно громадянської демократії постають руйнівними факторами по відношенню до останніх, стимулюючи міжкласову ворожнечу і розпад нації на ворогуючі станові угруповання, оскільки держава, яка не забезпечує рівного захисту усієї сукупності прав, не репрезентує у своїй діяльності інтереси більшості наявних соціальних груп, не може бути консолідуючим суспільним та національним фактором.

Громадянська демократія констатує, що свобода як окремої людини, має такі спільноти зберігається доти, доки вона не заперечує і не стоїть на заваді свободи інших. Водночас свобода, що не супроводжується солідарністю, розумінням взаємозалежності добробуту кожного від благоустрою іншого, врешті-решт перетворюється на руйнівне явище індивідуального егоїзму, тотального панування нічим не обмеженого індивідуально-приватного інтересу над суспільним. Громадянська демократія націотворчості є реальною альтернативою як тоталітарності олігархічного колективізму державно-бюрократичного «соціалізму», так і безмежному егоїстичному індивідуалізму ліберальних систем. У суспільному співжитті громадянська демократія вважає головною ситуацію компромісу, як між окремими індивідами, суспільними групами, так і у відносинах суспільства та особи. Саме терпимість до думок та ідей іншої людини, спільна взаємоповага та взаємопідтримка допомагає уникнути розбрату як в індивідуальних міжлюдських стосунках, так і в суспільстві. Сутністю солідарності є перш за все ідеї примирення, прощення, пошук того, що об'єднує, а не розділяє людей. Вона не може існувати лише як «кишенькова» солідарність певного класу, партії чи угруповання, бо це вже – *кланова корпоративність*.

Обов'язковою умовою існування і розвитку свободи, солідарності та справедливості, згідно концепції громадянської націотворчості є *демократія* – реальна участь народу в управлінні суспільством і державою. Античні греки, засновники демократії, виділяли три базових принципи її існування. Це: «*ізономія*» (*рівність усіх перед законом*), «*ізотимія*» (*рівність прав для усіх громадян виконувати державні функції*) та «*ізогорія*» (*свобода слова для усіх громадян*). Учасник і співтворець демократичного режиму отримав назву «*громадянин*» (*політес*), – тобто політично активної та суспільно відповідальної особи. Демократія, як політичне втілення суспільної волі передбачає суцільне втягнення народу у вирішення суспільно-політичних проблем, спільне формування політичних цінностей та політичної культури. За своєю суттю вона протистоїть закріпленню сфери політичного управління за певною групою, вона є запереченням деполітизації народу. «*Громадянин*»

у демократичній традиції визначально мислиться як феномен, нерозривно пов'язаний з феноменом нації, вкорінений у її історії, сучасному та майбутньому. На відміну від автономного, неполітизованого індивідуума, який в грецькій традиції носить назву «*idiotec*» (негромадянин), громадянин є частиною народного цілого, поєднаним з ним соціальною, політичною та культурно-духовною традицією. Таким чином, демократія – це не лише форма державного устрою, а і факт співучасті нації у діяльності держави.

У зв'язку з цим важливим чинником є перетворення людини з підданого певного державного устрою на реального учасника політичного співтовариства. *Стан громадянина* фіксує демократичні права людини. Політичне співтовариство нації знаходить своє правове відображення у тому, що кожен у своїй недоторканності повинен знайти рівний захист і рівну повагу до себе, як до особистості, незалежно від етнічної чи культурної приналежності, а саме як громадянин, тобто як член суспільно-політичної спільноти. В традиції європейської культури та цивілізації це пов'язано з утвердженням права як механізму здійснення демократичної влади, як сукупності норм, що регулюють соціальне життя. Громадянсько легітимізоване право формує вільний характер людської свободи і дії, водночас обмежуючи егоїстичну та колективістську сваволу. Громадянсько-правові норми в державі повинні складатися у результаті компромісу та консенсусу між різними зацікавленими групами, що забезпечить життєвість суспільства, та унеможливить деструктивні прояви. Вільним та демократичним є те суспільство, в якому усі громадсько-політичні та культурні традиції мають рівні права та вільний доступ до влади. Водночас таке суспільство виключає надмірний тиск з боку якої-небудь однієї традиції чи групи, не надаючи нікому особливого привілейованого місця в суспільстві та пріоритетного доступу до влади [3,с.10]. Таке суспільство об'єднане тим, що громадяни регламентують своє спільне життя у відповідності з тими принципами, котрі, оскільки вони засновуються на рівних інтересах кожного, можуть знайти обґрунтоване схвалення всіх. Воно структуроване відносинами взаємного визнання, в яких кожен може розраховувати на повагу до себе в якості вільного та рівного з боку усіх.

Ця модель виходить з того, що сучасна держава – це *демократія обговорення, компромісу та консенсусу*, що людина готова до усвідомлення себе громадянином. Тобто від тих, хто відносить себе до даної нації очікується готовність і здатність виступити членами даного політичного співтовариства, його минулого та майбутнього, форм його інститутів, в рамках яких мислять та діють його члени [21,с.58]. Це вимога визнання мови, культури, цінностей та інститутів суспільства, які сприяють формуванню та відтворенню громадян. Таким чином, ідентичність громадсько-політичної спільноти тримається перш за все на вкорінених в політичній культурі етично-правових принципах, а не на особливій етнічній формі життя.

Світова демократія розглядає громадянську і соціально-політичну ідентичність в якості основного націо- та державотворчого фактору. Ліберальний підхід основного значення надає принципу індивідуальної

свободи навзаєм принципам справедливості і солідарності, комуністи, навпаки, прагнуть створити суспільну та національну єдність завдяки утвердженню принципів рівності та справедливості за рахунок обмеження свободи, що в обох випадках врешті-решт руйнує суспільну та національну солідарність. Єдність нації можлива лише у громадянському суспільстві, яке керується демократичними принципами. Нація розглядається перш за все як політична спільнота, об'єднана спільними політичними цінностями, нормами та культурою, збереженням національної єдності згідно цих принципів є поєднання у державній політиці базових громадянсько-демократичних цінностей свободи, справедливості, солідарності. Ці цінності мають однакове фундаментальне значення і нерозривно взаємопов'язані. Згідно концепції громадянської демократії, нація, як політичне ціле остаточно формується лише при умові ефективного функціонування демократії, оскільки саме вона у всіх своїх різновидах (як політичних так і виробничих) є необхідною основою створення і розвитку громадянського суспільства, формування в ньому широкої системи соціально-політичних взаємозв'язків, що цементують національну єдність.

Прекрасні мрії про свободу супроводжували людство на протязі усієї його історії. Водночас феномен свободи (індивідуальної, суспільно-політичної, національної) має бути не тільки метою, але й показником якісного розвитку суспільства і держави, становища людини в них. Реформа політичного та суспільного життя в Україні надала можливість для творчого опрацювання та практичного використання європейської громадянсько-демократичної традиції та практичного досвіду світової громадянської демократії. Формально це відбувається, але постійне множення та брунькування різноманітних «демократичних» об'єднань в Україні вказує не лише на вузькокорпоративні інтереси, які є головною рушійною силою їхнього функціонування, але й на відсутність теоретичного засвоєння знань і світового досвіду та ідейну розмитість їхньої діяльності. Це компенсується голосливим декларуванням зовнішньопривабливих гасел та цілей демократизму, яке приховує відсутність реальних кроків по досягненню останнього хоча б у деяких сферах суспільного та державного життя. Це негативно позначається на суспільному та політико-економічному розвитку України, не дає можливості реально впровадити громадянсько-демократичний механізм розвитку нації, держави та суспільства.

Історія українського державницького, національно-патріотичного, демократичного рухів показує, що акцентування виключно на національному звільненні, без економічної і правової емансипації, духовно-інтелектуального розвитку призводить до політичної самоізоляції і припиненню підтримки з боку народу та моральної і суспільної деградації. Нинішнім політикам краще вчитися на помилках попередників і робити відповідні висновки, аніж компрометувати себе розбратом і відсутністю реальних справ. Слід зрозуміти, що будь-які прекрасні гасла є абстрактними для населення, яке змушене бути рабом власного шлунку, балансує на межі елементарного виживання. Зможуть націотворці, патріоти, державники-політики України

запропонувати і здійснити реальні конкретні справи, закласти справжні підвалини суспільного справедливості, економічного суверенітету і особистого добробуту – більшість народу автоматично стане патріотами за уподобаннями і політичними прихильностями. Не зможуть – щезнуть з політичного ландшафту суспільства, перетворяться на кишенькові бізнесово-корпоративні клуби за інтересами.

Жодна людина не народжується з наперед визначеною причетністю до певної нації або держави і вродженою підозрою та ворожістю до інших. Коріння *ксенофобського націоналізму*, нетерпимості і, навпаки, толерантності і взаєморозуміння задаються «культурною програмою» суспільства. Патріотизм, як особливий вид любові до членів тієї ж самої національної чи політичної спільноти, її культури сформувався в європейській традиції на засадах християнської заповіді любові та поваги до ближнього. Патріотизм виникає з любові і до любові повинен вести; будь-яка інша його форма – це моральна та суспільна деформація. Розквіт ксенофобії, світоглядної нетерпимості та національної мегаломанії обов'язково призводять до маніпулювання масами за рахунок корисливого підігрівання з боку правлячих кланів не в міру роздутій «національній гордості». В тоталітарній державі, орієнтованій на конформізм, боротьба з усім інакшим, такі людські якості як «відмова від усілякої жорстокості, клановості, непокора тиранії більшості, чутлива інтелігентність, – здаються асоціальними та непатріотичними»[8,с.11]. По відношенню до різного роду меншин громадянське плюралістичне суспільство, побудоване за демократичними принципами, очікує від них готовності засвоїти культуру, в тому числі політичну, їхньої нової батьківщини, не відмовляючись при цьому від культурних форм, в яких вони зростали. Меншини обов'язково повинні сприймати засади громадянського суспільства і сформованих ним правової системи та політичної культури. Тобто очікується готовність і здатність виступити членами даного історичного співтовариства, його минулого та майбутнього, форм його життя та інститутів, в рамках яких мислять і діють його члени. Це вимога визнання мови та культури і вимога визнання тих інститутів суспільства, які сприяють формуванню та відтворенню громадян.

Ідентичність громадсько-політичної спільноти, на яку не повинні зазіхати меншини, тримається перш за все на вкорінених в політичній культурі правових принципах, а не на особливій етнічній формі життя. Форма функціонування будь-яких меншин повинна співпадати з принципами функціонування суспільства. В державах, які самовизначаються по національно етнічній ознаці і ставлять інтереси корінної нації вище інтересів особистості, немає місця ні для демократії, ні для права. Тоталітаризм народжується тоді, коли в побудові державності за основу береться виключно національна або класова ознака [22,с.80]. Якщо щось і врятувало Європу від всезагального тоталітаризму, так це перемога громадянського, демократичного і правового начала над етнонаціональним, класовим, корпоративно-груповим, усвідомлення наднаціональної цінності демократії як умови для сталого націотворення та суспільно вагомої державності.

Будь-які масштабні та глобальні проекти ажнічого не варті, якщо вони не враховують інтереси кожної людини. Адже «народ», «нація», «спільнота» – це не якісь абстрактні величини. Вони складаються з окремих особистостей і їхні радість та горе, щастя та відчай, обов'язково відображаються і на загальносуспільному рівні. Для нації є згубним шлях дегуманізації, тотального одержавлення людини, яке перетворює її на засіб для побудови того чи іншого типу держави. Мета, задля якої є виправданими будь-які засоби, завжди протистоїть людяності та розвитку особистості, тобто тим факторам, без яких неможлива національна єдність. Найкраща національна ідея – це побудова такої держави, яка б несла щастя та добробут кожній людині, де кожен мав би найширші можливості для саморозвитку. Україна – це не якийсь політичний режим чи етнічна спільнота. Це перш за все Батьківщина, яка надає можливість людині гідно жити та розвиватися.

Громадянська демократія сповідує патріотизм, який є відчуттям відповідальності за власну свободу і обов'язково передбачає вільне мислення людини. Патріотизм, як особливий вид любові до спільних духовних цінностей членів національно-політичної спільноти однаково протистоїть як націоналізмові, так і денаціоналізації. Він сформувався в християнській традиції любові та поваги до ближнього і до любові повинен вести. Будь-яка інша його форма – це ідеологічна, моральна та суспільна деформація. Українська націотворча державницька політика і громадянська демократія має ставити собі за мету комплексну розбудову такої держави, в якій кожен член суспільства бачив би уособлення власних інтересів і, водночас уособлював би у власній особистості саму Україну.

Література

1. Адорно Г., Хоркхаймер М. Дialeктика просвещения. – М., СПб.: Медиум, Ювента, 1997. – 312 с.
2. Зінченко В.В. Громадянська ідентичність, соціальна стратифікація та націотворення в перспективах державності//Філософський часопис:збірн.наук праць. – К.:Київськ.ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. – № 1-2. - 124 с. – С.35-41.
3. Зінченко В.В. Деліберативні моделі процесів управління в умовах суспільних та економічних трансформацій [Текст] /В.В.Зінченко //Актуальні проблеми економіки.Науковий економічний журнал. – ВНЗ «Національна академія управління», 2011. – №. 5(119). –396 с. – С.4-12.
4. Зинченко В.В. Идеологемы бессознательного. Социально-психологическое измерение индивидуальных, политических и экономических девиаций общественного развития // «Alma Mater» (Вестник высшей школы). – №7. – 2012. – 120 с.– С.6-11.
5. Зінченко В.В. Людина, нація, держава. Від етносу до політичної нації [Текст] / В. В. Зінченко // Практична філософія. – 2001. – №3. – С.156-170.
6. Євангеліє. I-е Коринфянам, 13:2.

7. Маркс К. До критики гегелівської філософії права [Текст] / К. Маркс //Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К.: Держполітвидав УРСР, 1958. – Т.1. – С. 207-342.
8. Маркузе Г. Одномерный человек. Исследование идеологии Развитого Индустриального Общества. – М.: «REFL-book», 1994. – 368 с.
9. Bloch E. Das Prinzip Hoffnung. Bd I– Frankfurt am Main.: Suhrkamp, 1993. – 1085 s.
10. Durkheim E. Education and Sociology. – Chicago: Trans. by S.D. Fox., 1976.- 321 p.
11. Habermas J. Faktizität und Geltung. Beitrage zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaat. – Fr.a.M.:Suhrkamp, 2003. – 704 s.
12. Habermas J. Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus. - Frankfurt am Main:Suhrkamp Verlag,2002. -195 s.
13. Habermas J. Technik und Wissenschaft als «Ideologie». – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1999. – 170 s.
14. Habermas J. Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie. Was leistet die Sistemforschung? Von Jürgen Habermas und Niklas Luhmann. – Frankfurt a.M., 1971. EA. Frankfurt, Suhrkamp, 1971. – 406 s.
15. Horkheimer M. Traditionelle und kritische Theorie.- Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch, 1999.- 230 s.
16. Lafontaine O. Fortschritt und Solidarität. - Bonn: Reinbek Verlag, 2008. – 228 s.
17. Rau J. Lust auf Zukunft. Unsere gesammelten Werke.–Essen:Klartext, 2006. –316 s.
18. Reichelt H. Neue Marx-Lektüre. Zur Kritik sozialwissenschaftlicher Logik.- Hamburg, 2008. – 384 s.
19. Rosdolsky R. Zur nationalen Frage: Friedrich Engels u.d. Problem d. «geschichtslosen» Völker. – Berlin: Olle und Wolter, 1979. – 223 s.
20. Rosdolsky R. Zur Entstehungsgeschichte des Marxschen «Kapital». Der Rohentwurf des Kapital 1857-1858. – Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt, 1969. – 366 s.
21. Sintschenko V. Ein beitrage zur rekonstruktion des wissensgesellschaft //Vědecký průmysl evropského kontinentu. – Díl 14.Filosofie. Politické vědy. Historie. Administrativa. – Praha: Publishing House «Education and Science»,2011.–S.52-61.
22. Sintschenko V.V. Ethik Weltbild, Moderne Wirtschaft und die Aufgabe der Politik// Nauka i Studia. – NR 19 (87) 2013. – S.76-84.

**УКРАИНСКИЕ ИДЕОЛОГЕМЫ И ИМПЕРАТИВЫ РАЗВИТИЯ
В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ:
ГРАЖДАНСКАЯ ИНСТИТУАЛИЗАЦИЯ НАЦИОТВОРЧЕСТВА,
ПАТРИОТИЗМА И ГОСУДАРСТВЕННОСТИ МЕЖДУ СЦИЛЛОЙ
ЭТНОЦЕНТРИЗМА И ХАРИБДОЙ КОРПОРАТИВНОСТИ
В.В.Зинченко**

Статья исследует особенность и противоречивость социально-политической трансформации общества, исторические, политические, этнические и культурные тенденции развития нации и государственности в Украине. Анализируются сложности переходных процессов, которые, с одной стороны, определяют укрепление регулирующей роли государства, а с другой – развитие гражданского общества, предусматривает разгосударствление социальных институтов, уменьшение государственного влияния на них. Исследуются феномен идеологии в контексте явления тоталитаризма, механизмы стабилизации и деструктивности в процессах построения национального государства.

Ключевые слова: *нация, гражданское общество, элита, государство, демократия, тоталитаризм, идеология.*

**UKRAINIAN IDEOLOGEMES AND IMPERATIVES OF
DEVELOPMENT IN THE ERA OF GLOBALIZATION:
THE CIVILIAN INSTITUTIONALIZATION OF CREATION OF
NATION, PATRIOTISM AND THE FORMATION OF THE STATE
BETWEEN SCYLLA OF ETNOCENTRISM AND CHARYBDIS OF THE
CORPORATENESS**

V.V.Zinchenko

Feature article explores the contradictions and the social and political transformation of society, the historical, political, ethnic and cultural trends of the nation and the state in Ukraine. Analyzes the complexity of transition processes, which, on the one hand to explain the strengthening of the regulatory role of the state, but on the other - the development of civil society, provides for privatization of social institutions, the reduction of state influence on them. We study the phenomenon of ideology in the context of the phenomenon of totalitarianism and the destructiveness of stabilization mechanisms in the processes of nation-building.

Key words: *nation, civil society, the elite, state, democracy, totalitarianism, ideology.*